

ภาพ: การแสดงนาฏกรรม ชุด “เทพอำนาจชัยปีใหม่ 2561” ในรายการศรีสุขนาฏกรรม ปี 2561 ครั้งที่ 1 จัดแสดงวันศุกร์ที่ 26 มกราคม 2561 ณ โรงละครแห่งชาติ พระนคร
ที่มา: Facebook สำนักงานการสังคีต, 2561

ตัวละครเทพในนาฏกรรมไทย: ที่มาและบทบาท¹

God Characters in Thai Dramatic Work: Background and Role Play

บวรบรรณ อัญญะโพธิ์

Borvornnut Anyapho

E-mail: borvornnut@gmail.com

อนุกุล โรจน์สุขสมบุรณ์

Anukoon Rotjanasuksomboon

Received: August 3, 2021

Revised: September 7, 2021

Accepted: September 13, 2021

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง พระอินทร์ในนาฏกรรมไทย ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก “ทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิต” บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

This research article is part of the thesis entitled Indra in Thai Drama and received research funding from “CU Graduate School Thesis Grant”, Chulalongkorn University

² นิสิตระดับดุษฎีบัณฑิต หลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Graduate student, Doctor of Philosophy Program in Thai Theater and Dance, Department of Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

³ รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Associate Professor Dr., Department of Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มาและบทบาทของตัวละครเทพในนาฏกรรมไทยโดยพิจารณาจากวรรณคดีและการแสดง วิธีดำเนินการวิจัยใช้การศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ บทความ วรรณคดีและบทนาฏกรรม การสัมภาษณ์ และนำมาวิเคราะห์ที่มาและบทบาทของตัวละครเทพในนาฏกรรมไทย ผลการศึกษาพบว่า เทพเป็นกลุ่มตัวละครที่ปรากฏการแสดงในนาฏกรรมไทยหลายเรื่อง มีที่มาและถูกกำหนดบทบาทจากคติความเชื่อ 3 กลุ่ม คือ 1) เทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาฮินดู กลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลจากมหากาพย์ของอินเดียปรากฏเด่นชัดเรื่องรามเกียรติ์ สามารถแบ่งกลุ่มเทพตามสถานภาพได้ 5 กลุ่ม ได้แก่ เทพชั้นสูง เทพชั้นรอง เทพบริวาร เทพรับใช้ อสูรเทพบุตร 2) เทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา กลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลจากนิทานชาดก ปรากฏพระอินทร์เป็นหัวหน้าของเทวดาทั้งปวง 3) เทพในนาฏกรรมที่มาจากความเชื่อดั้งเดิม กลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลจากเรื่องเล่า นิทาน ตำนานพื้นบ้าน ปรากฏในลักษณะของผีท้องถิ่น ที่ภายหลังนำชื่อจากเทพอินเดียมาเรียกให้สอดคล้องกับอุทยานภาพ เทพในนาฏกรรมไทยนอกจากจะปรากฏในการแสดงโขน ละครที่เล่นเป็นเรื่องราวแล้ว ยังพบในการแสดงรำ ระเบียบ การละเล่นของหลวง ที่จับเป็นตอนสั้น ๆ ด้วย

คำสำคัญ: ตัวละครเทพ นาฏกรรมไทย

Abstract

The purpose of this article was to study the background and role play of god characters in Thai dramatic work focusing on literatures and performances. In this study, research instruments were reviewing books, textbooks, thesis, articles, literatures, and dramatic work dialogues and interviewing. The data were then analyzed in order to find the background and role play of gods in Thai dramatic work. It was found that gods were a group of performers as appeared in the performances of a lot of Thai dramatic work that had the background and specific role play based on 3 groups of beliefs: 1) gods in dramatic work from beliefs of Hinduism religion that received the influence from Ramakien, the great epic poems

of India, which could be divided into 5 groups of gods, namely high gods, secondary gods, angels, servant deities, and demon gods, 2) gods in dramatic work from beliefs of Buddhism religion that received the influence from Jataka tales which had the Indra god as the leader of all gods, and 3) gods in dramatic work from ancient beliefs which received the influence from narratives, tales, and folktales as appeared in the form of local spirit that later on took the name from Indian gods to call which also related to their miracle powers. Apart from appearing in Khon performance and Lakorn stories, gods in Thai dramatic work were still found in dance performing, Rabam, and royal playing in a short episode also.

Keywords: god characters, Thai dramatic work

บทนำ

ความเชื่อเรื่องเทพเกิดขึ้นเมื่อครั้งดึกดำบรรพ์ จากการที่มนุษย์อาศัยการยึดเหนี่ยวอำนาจเร้นลับเพื่อความอยู่รอดของตน ในระยะแรกมนุษย์มีความเชื่อในพลังธรรมชาติ เพราะเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งธรรมชาติรอบตัว เช่น ความมืด ความสว่าง ความร้อน หนาว ฯลฯ และต้องเผชิญกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ อันเป็นภัยนานับประการ เช่น ฝนตก พายุ ร้อง พายุ น้ำท่วม ไฟไหม้ แผ่นดินไหว มนุษย์ไม่มีความรู้หรือปัญญาที่จะเข้าใจและป้องกันภัยเหล่านั้นได้ (Virulrak, 2004, p. 27) จึงทำให้ถูกรอบงำด้วยความกลัวต่อสิ่งลึกลับ มีความหวาดระแวง เนื่องจากความไม่รู้ มนุษย์เชื่อว่าธรรมชาติเหล่านั้นมีอำนาจสามารถทำให้เกิดคุณและโทษกับพวกตนได้อีกทั้งเป็นยุคที่ยังไม่มีศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์เหล่านั้นให้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้ จึงต้องหาคำตอบมาอธิบายการเกิดสิ่งเหล่านั้นว่ามีผู้ดลบันดาลให้เกิด โดยตั้งให้มีตัวตนในฐานะ “เทพ” ที่มีพลังอำนาจเหนือกว่ามนุษย์ เช่น เทพแห่งฝน เทพแห่งลม เทพแห่งท้องฟ้า ฯลฯ เพื่อจัดความกลัวให้หมดไป ทำให้เกิดพิธีกรรมการเช่นสรวงบูชาเพื่อการอ่อนน้อมขอรับรอง เอาใจเพื่อมิให้ทำอันตรายแก่พวกตนและให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงทำให้เกิดเป็นเทพเจ้าประจำธรรมชาติ เช่น ปรากฏการณ์ของไฟ เกิดเป็นพระอัคนี ปรากฏการณ์ของฝน เกิดเป็นพระพิรุณหรือพระวรุณ รวมถึงเทพเจ้าประจำดวงดาวต่าง ๆ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระศุกร์ เป็นต้น

เมื่อมนุษย์มีความเจริญทางวัฒนธรรมตามกาลเวลาจึงเกิดมีพัฒนาการ ในการสร้างรูปเคารพของกลุ่มชน เป็นตัวแทนเทพใช้เป็นสิ่งที่สถิตแห่งอำนาจและเอาไว้ กราบไหว้บูชา โดยมีลักษณะรูปร่างเหมือนกับมนุษย์ทั่วไปแต่เป็นมนุษย์ที่อมตะ คือ เป็นผู้ที่ไม่ตายและมีพลังอำนาจทางเวทมนตร์คาถามีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อิทธิพล ในรูปแบบนี้ได้มีวิวัฒนาการสืบทอดต่อมาจนกลายเป็นแบบปฏิบัติของการเผยแพร่ ศาสนา ในกลุ่มชนแต่ละกลุ่มจะมีบุคคลสำคัญที่ได้รับการนับถือคือนักบวชที่ถือเป็น จินตกวี เป็นผู้ปรับรูปแบบของการเคารพนับถือเทพผ่านการเล่าเรื่อง คำสั่งสอน ผูกเป็น เรื่องราวแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเทพกับมนุษย์เรียกว่าเทพปกรณัมที่หมายถึงตำนาน เรื่องเล่า นิทานปรัมปราที่มีการเล่าสู่กันฟังจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งสืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน (Sangthong, 2019, p. 108) แบ่งเป็น 2 ส่วนที่ควบคู่กันคือ 1) เรื่องราวที่แสดงถึงที่มา การกำเนิด อำนาจ ความกล้าหาญ พลังอำนาจ อิทธิฤทธิ์ ของเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ 2) นิทานพื้นบ้าน (folk-tale) เป็นการเล่าเรื่องมนุษย์ และการผจญภัยที่มีอิทธิพลของเทพเจ้ามาเกี่ยวข้อง สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความเพลิดเพลิน โดยแทรกการสั่งสอนเรื่องความเชื่อในอิทธิพลของเทพเจ้าที่สอดคล้องกับเทพปกรณัมด้วย จากเรื่องราวของเทพปกรณัมทำให้ภาพของเทพมีความชัดเจนขึ้น เพราะเทพแต่ละองค์ ล้วนมีที่มา บทบาทหน้าที่ ความสำคัญ อิทธิฤทธิ์ ชั้นวรรณะ ฐานานุศักดิ์ แตกต่าง กันออกไปตามความเชื่อ เช่น ความเชื่อของกลุ่มคน ความเชื่อของท้องถิ่น เป็นต้น การนับถือและบูชาเทพของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เหตุผลสำคัญคือ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เพื่อให้เกิดความสบายใจเมื่อเป็นทุกข์ และเพื่อความอยู่รอด ของตนเองในสังคม เรื่องราวของเทพที่ถูกถ่ายทอดมานั้น เห็นได้ว่าจะมีลักษณะเหมือน มนุษย์ ที่มีทั้งการกระทำที่ดีและไม่ดีปะปนกันไป ยังมีความอยากรู้อยากเห็น อยากรู้ อยากเป็น มีข้อขัดแย้ง มีการทำสงครามและมีสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์

จากเรื่องราวของเทพที่ถูกถ่ายทอดเป็นเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน วรรณคดี ทำให้เทพมีสถานะเป็นตัวละครตัวหนึ่ง มีการแบ่งชั้นวรรณะ บทบาทหน้าที่ที่แตกต่าง กันไปตามลักษณะคติความเชื่อดั้งเดิม เมื่อมีการนำวรรณคดีมาพัฒนาจัดแสดงเป็น นาฏกรรม ตัวละครเทพจึงมีปรากฏบทบาทในการแสดงของไทยหลายเรื่อง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มเทพที่ปรากฏบทบาทเป็นตัวละครในนาฏกรรมไทย เพื่อแสดงให้เห็นที่มาของเทพตามคติความเชื่อที่ส่งผลต่อการกำหนดบทบาทความสำคัญ ของตัวละครในวรรณคดีสู่งานนาฏกรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาที่มาและบทบาทของตัวละครเทพในนาฏกรรมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความเรื่องตัวละครเทพในนาฏกรรมไทย: ที่มาและบทบาท ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตข้อมูลโดยศึกษาคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาพุทธ และพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย ประกอบกับศึกษาวรรณคดีไทยประเภทวรรณคดีทางศาสนา วรรณคดีประเพณี พิธีกรรม วรรณคดีที่เป็นตำนานนิทาน วรรณคดีเพื่อการอ่าน วรรณคดีการแสดง ที่ปรากฏเรื่องราวของเทพเจ้า รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลด้านนาฏกรรม ใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูล 2 เดือน (มิถุนายน - กรกฎาคม) โดยได้ดำเนินการศึกษาดังนี้

1) ศึกษาจากเอกสาร ได้แก่ หนังสือและบทละคร โดยคัดเลือกจากหนังสือที่มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติที่มา ภูมิหลัง และบทบาทของเทพเจ้าปรากฏอยู่ ได้แก่ เทพเจ้าและสิ่งนำรู้ พุทธประวัติ นิทานชาดก หนังสือที่มีข้อมูลเกี่ยวกับที่มาของตัวละครในรามเกียรติ์ ได้แก่ สมณวิธานรามเกียรติ์ และคัดเลือกจากบทละครที่ปรากฏการแสดงของตัวละครเทพเจ้า ได้แก่ ได้แก่ บทละครรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ บทละครนอก บทนาฏกรรมของกรมศิลปากร ฯลฯ

2) ศึกษาจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับตัวละครเทพที่ปรากฏในนาฏกรรมไทย โดยคัดเลือกจากผู้มีประสบการณ์ทางด้านนาฏกรรมเรื่องเทพเจ้าในเชิงวิชาการและปฏิบัติไม่น้อยกว่า 25 ปี

3) ศึกษาจากวีดิทัศน์การแสดงนาฏกรรมไทยที่เกี่ยวข้องกับเทพ โดยคัดเลือกจากการแสดงของหน่วยงานที่สังกัดกระทรวงวัฒนธรรม เช่น กรมศิลปากร สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ เป็นต้น

4) รวบรวมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ที่มาและบทบาทของเทพในนาฏกรรมไทยที่ปรากฏในการแสดงต่าง ๆ ของไทยและเรียบเรียงเป็นบทความวิจัย

ผลการวิจัย

เทพ คือ ปรากฏการณ์พลังในธรรมชาติที่มนุษย์สมมติขึ้นให้มีตัวตนคล้ายมนุษย์ แต่มีเทวฤทธิ์บันดาลความสุข ความทุกข์ได้ คำว่าเทพ เป็นคำที่มาจากภาษา

บาลีและภาษาสันสกฤต ว่า เทว (เท-วะ) หมายถึง เทวดา คือ ผู้ที่มีชีวิตอย่างเป็นสุขอยู่ในสวรรค์ เทพแต่ละองค์ที่มีมา บทบาทหน้าที่ ความสำคัญ อิทธิฤทธิ์ แตกต่างกันไปตามความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อของกลุ่มคน ความเชื่อของท้องถิ่น ความเชื่อของศาสนา-ประเพณี การนับถือและบูชาเทพของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีเหตุผลสำคัญคือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เพื่อให้เกิดความสบายใจเมื่อเป็นทุกข์และเพื่อความอยู่รอดของตนเองในสังคม ดังนั้นในแต่ละกลุ่มชนจึงมีวิธีการแสดงออกในการบูชาเทพที่ตนนับถือแตกต่างกันไปตามสภาพความเป็นอยู่และวิถีของการดำเนินชีวิต ในการสื่อสารกับเทพของมนุษย์นั้น เดิมเป็นการสวดอ้อนวอนเพื่อสื่อบุญไปถึงเบื้องบน มีการเคาะจังหวะจากอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้เกิดเสียง ประกอบกับการออกท่าทางอย่างง่ายให้เข้ากับบทสวดและจังหวะ การออกท่าทางเหล่านี้เดิมเป็นการแสดงแบบไม่มีแบบแผน ต่อมาเมื่อเทพได้บันดาลความต้องการให้สำเร็จตามที่หมายแล้วจึงมีการกระทำแบบเดิมเพื่อเป็นการขอบคุณเหล่าปวงเทพอีกครั้งหนึ่ง การปฏิบัติของมนุษย์เช่นนี้ได้มีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนานและมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับตามยุคสมัยจนเกิดเป็นคำเรียกว่า “นาฏกรรม” ที่กล่าวได้ว่ามีต้นกำเนิดมาจากเทพ ดังที่ ธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวว่า ชนชาติโบราณที่มีอารยธรรมเก่าแก่และมีเรื่องราวกล่าวไว้เป็นหลักฐาน เช่น อียิปต์ กรีกและอินเดีย ต่างก็มีหลักฐานว่านาฏศิลป์หรือศิลปะแห่งละครฟอนรำของตนเกิดขึ้นเนื่องด้วยเทพเจ้าในสรวงสวรรค์ก่อน แล้วจึงมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ (Yupho, 1988, p. 1)

เทพมีความเกี่ยวข้องกับศาสตร์ด้านนาฏกรรม 3 ประการ ได้แก่

1. เทพเป็นผู้ให้กำเนิดศิลปะการแสดงกับมนุษย์ เนื่องจากในการกำเนิดคัมภีร์นาฏยศาสตร์ (นาฏยเวท) ในอินเดียที่เป็นพระเวทที่นอกเหนือไปจากพระเวทเดิมที่เชื่อว่าพระพรหมเทพเจ้าได้สร้างนาฏยเวทขึ้นโดยนำหลักจากพระเวททั้ง 4 ที่มีมาก่อน คือ นำคำพูดคำเจรจามาจากฤคเวท บทขับร้องจากสามเวท กิริยาท่าทางจากยજุรเวท และอาร์มณต่าง ๆ จากอาถรรพเวทย์ โดยมีพระภรตมุนีเป็นผู้รับนาฏยเวทจากพระพรหมแล้วนำมาสั่งสอนให้แก่มนุษย์โลก (Yupho, 1988, pp. 2-3)

2. เทพเป็นตัวแทนแห่งการเคารพบูชาของนาฏศิลปิน เพราะเหตุที่นาฏกรรมมีความเกี่ยวพันกับเทพที่มีเทพเจ้าเป็นผู้สร้างและประทานให้ เมื่อจะทำการสิ่งใดก็ต้องเคารพบูชาเทพเจ้าก่อนเสมอ เช่น มีการทำพิธีไหว้ครู คำนับครูก่อนจัดการแสดงนาฏกรรม โดยมีการตั้งศีรชะครูในปราสาท อัญเชิญศีรชะครูเทพเจ้ามาตั้งเรียงตามลำดับชั้น มีคำอ่านโองการ บทสวด เป็นต้น

3. เทพเป็นตัวละครในนาฏกรรมการแสดง ตัวละครเทพมีปรากฏอยู่

ในวรรณกรรมการแสดงหลายเรื่อง มีบทที่กล่าวถึงเทพในลักษณะต่าง ๆ เช่น การกล่าวถึงแบบมีตัวตน กล่าวถึงในเชิงอานภาพ กล่าวถึงในนิมิต กล่าวเชิงเปรียบเทียบ เป็นต้น เมื่อวรรณคดีการแสดงได้ถูกนำมาสร้างงานนาฏกรรม จึงทำให้เกิดบทบาทของตัวละครเทพขึ้นในแบบที่เป็นรูปธรรมชัดเจนสอดแทรกอยู่ในการแสดงหลายประเภท

จากการที่เทพมีความเกี่ยวข้องกับศาสตร์ด้านนาฏกรรมในฐานะเป็นตัวละครในการแสดง ตัวละครเทพเป็นตัวละครที่มีบทบาทเหนือธรรมชาติ สามารถดลบันดาลทุกข์ สุข เรื่องราวต่าง ๆ ทั้งทางดีทางร้ายได้ตามเหตุการณ์และอารมณ์ (Poonpipat, 2019, p. 72) ปรากฏอยู่ในนาฏกรรมการแสดงของไทยหลายประเภท ทั้ง โขน ละคร ระบำ ฟัน หนัง ฯลฯ นั้น เทพสำคัญและเป็นที่รู้จัก เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอินทร์ พระอุมา พระลักษมี พระสุรัสวดี พระวิษณุกรรม พระวรุณ พระคเณศวร พระมาตุลี พระพาย ท้าวจตุโลกบาล ท้าวเวสสุวรรณ ฯลฯ เทพบางองค์พบว่าเป็นตัวละครในการแสดงหลายเรื่อง เหตุเพราะเค้าโครงเรื่องที่นำมาจัดแสดงนาฏกรรมนั้นมีอิทธิพลทางคติความเชื่อกำกับอยู่ คนไทยรู้จักเทพผ่านทางศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียประกอบกับมีพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมในการนับผีและอำนาจเร้นลับ จึงส่งผลให้เทพประจำความเชื่อนั้นถูกนำมาสร้างเป็นตัวละครด้วย

ผู้วิจัยแบ่งที่มาและบทบาทของเทพที่ปรากฏในนาฏกรรมไทยโดยพิจารณาจากวรรณคดีการแสดงเป็นส่วนประกอบ วรรณคดีการแสดงเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายใช้เป็นบทสำหรับการแสดงละคร โขน หนัง หรือการแสดงประเภทอื่น ๆ (Vingwon, 2012, p. 1) พบว่าเทพในนาฏกรรมไทยมีที่มาและถูกกำหนดบทบาทโดยคติความเชื่อ สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) เทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาฮินดู 2) เทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา 3) เทพในนาฏกรรมที่มาจากความเชื่อดั้งเดิม

1) เทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาฮินดู

คติความเชื่อทางศาสนาฮินดู ในอินเดียมีอิทธิพลต่อวรรณคดีการแสดงของไทยเป็นอย่างมาก อินเดียเชื่อในเรื่องการบูชาเทพเจ้าเป็นใหญ่ ในแต่ละยุคของอินเดียจะมีเทพเจ้าที่เกิดขึ้นตามความเชื่อหลายองค์ ยุคสำคัญคือยุคของศาสนาฮินดูที่มีเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่และมีความสำคัญคือ พระศิวะ พระวิษณุ พระพรหม หรือเรียกรวมว่าพระตรีมูรติในคัมภีร์ปุราณะมีการเขียนเรื่องราวเพื่อสรรเสริญเทพเจ้าทั้งสาม มีมหากาพย์

ที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของเทพคือนมहाकाप्यรามายณะและมहाकाพย์
มหาภารตะ วรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากมहाकाพย์รามายณะ ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์
ที่นิยมนำมาจัดแสดงเป็นนาฏกรรมหลายตอน ส่วนวรรณคดีไทยที่ได้อิทธิพลมาจาก
มहाकाพย์มหาภารตะ เช่น เรื่องศกุนตลา สาวตรี พระนล ฯลฯ ซึ่งหยิบยกบางส่วนของ
เรื่องมาแต่งเป็นวรรณคดีในแบบของไทยเอง จึงทำให้ตัวละครต่าง ๆ ในมहाคาพย์
รามายณะและมहाคาพย์มหาภารตะถูกหยิบยกมาอ้างอิงด้วย โดยเฉพาะตัวละคร
กลุ่มเทพ ซึ่งเป็นเทพที่คนอินเดียให้ความเคารพในชีวิตประจำวันและมีเรื่องราว
เขียนกล่าวสรรเสริญไว้ในวรรณคดีอินเดีย มาปรากฏบทบาทเป็นตัวละครของไทยที่มี
บทบาทความสำคัญผูกโยงกับคติความเชื่อของศาสนาฮินดู ผู้วิจัยยกตัวอย่างวรรณคดี
การแสดงที่ปรากฏบทบาทของเทพในนาฏกรรมเรื่องรามเกียรติ์ เพราะเป็นเรื่องที่มี
ตัวละครเทพชัดเจนมากที่สุดและได้รับความนิยมอย่างมากในการนำมาถ่ายทอดเป็น
นาฏกรรมไทย

รามเกียรติ์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าโดยตรง โดยมาตามคติ
ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนำมาจัดการแสดง
นาฏกรรมมากที่สุด มีโครงเรื่องหลักมาจากมहाคาพย์รามายณะฉบับมหิพและเบงคลี
ฉบับสันสกฤต วิษณุปุราณะ หนุมานนาฏกะ ฯลฯ รามเกียรติ์ของไทยปรากฏอยู่
หลายฉบับ เช่น คำพากย์รามเกียรติ์สมัยอยุธยา บทละครรามเกียรติ์ฉบับสมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรี บทละครรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
บทละครรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ลิลิตนารายณ์สิบปาง
ฉบับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น เรื่องรามเกียรติ์ของไทยแบ่งเป็น
ภาคสวรรค์และภาคมนุษย์ กล่าวถึงพระนารายณ์ที่อวตารลงมาเป็นพระรามเพื่อปราบ
ทศกัณฐ์ญายักษ์เจ้าเมืองลงกา ที่มีภูมิหลังเป็นอสูรเทพบุตรนทุกผู้ทำหน้าที่ล้างเท้า
เทวดาที่เชิงเขาไกรลาสก่อนไปขึ้นเฝ้าพระอิศวร ตัวละครหลายตัวในภาคมนุษย์นั้นล้วนแต่
มีภูมิหลังเป็นเทพบนสวรรค์ที่พร้อมใจกันจุติลงมาเพื่อช่วยพระรามทำสงครามเช่นกัน
จึงทำให้ในการแสดงเรื่องรามเกียรติ์มีตัวละครที่เป็นเทพเป็นจำนวนมาก ปรากฏบทบาท
อยู่ตลอดเรื่อง ทั้งที่เป็นตัวละครสำคัญในการดำเนินเรื่องและตัวละครประกอบร่วมเท่านั้น
ซึ่งตัวละครเทพในเรื่องรามเกียรติ์ก็คือเทพพื้นฐานในคติของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

นาฏกรรมไทยมีการนำเรื่องรามเกียรติ์มาจัดเป็นการแสดงหลายประเภท
ทั้ง หนัง โขน ละคร หุ่น โดยสันนิษฐานว่าเริ่มมาจากการเล่นหนังใหญ่ที่ถือว่าเป็น

นาฏกรรมไทยที่เก่าแก่ที่สุด มีหลักฐานการเล่นมาตั้งแต่ตอนต้นสมัยอยุธยา จากหลักฐานพบว่ามืบทพากย์รามเกียรติ์ปรากฏอยู่ในการแสดงหนังใหญ่ก่อนเริ่มการแสดงจะมีการเบิกหน้าพระเพื่อเป็นการไหว้ครูและเป็นสิริมงคล โดยจะมีตัวหนังใหญ่ 3 ตัวที่แกะสลักเป็นรูปเทพเจ้า 3 องค์ คือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระฤๅษี เชิญเทพเจ้าทั้งสองออกมาตอนใหม่โรงต่อด้วยการแสดงเบิกโรงแล้วจึงเข้าเรื่องที่จะแสดง (Bunditpatanasilpa, 2017, p. 83) โดยมากจะแสดงเรื่องรามเกียรติ์ สำหรับนาฏกรรมที่นิยมแสดงเรื่องรามเกียรติ์และได้รับความนิยมสูงสุดได้แก่ โขน โดยปรากฏหลักฐานบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 – 2231) แต่ก็ไม่อาจสืบทราบได้ว่าในช่วงนั้นจับการแสดงในตอนใดบ้าง หลังจากนั้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา ได้มีนาฏกรรมการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ที่ปรากฏบทบาทของเทพแสดงในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น แสดงเป็นโขน แสดงเป็นละคร แสดงเป็นระบำเรื่อง แสดงเป็นเบิกโรง โดยจับตอนผูกเรื่องทำบทนาฏกรรมขึ้นใหม่ให้เหมาะสมตามวัตถุประสงค์ของการแสดง

รามเกียรติ์ของไทยแม้ไทยจะได้ต้นเค้าเรื่องมาจาก “มหากาพย์รามายณะ” เทพนิยายของอินเดียอันเป็นที่รู้จักแพร่หลายไปทั่วโลก แต่ของไทยใช้บรรยากาศสถานที่ ขนบธรรมเนียมประเพณี รูปร่างลักษณะนิสัยของตัวละครที่ได้นำมาปรับปรุงขึ้นใหม่ โดยสอดแทรกคตินิยมแบบไทยเข้าไว้อย่างสมบูรณ์ หากศึกษาโดยละเอียดจะพบว่า เรื่องรามเกียรติ์ของไทยคงรักษาเฉพาะแต่เหตุการณ์และตัวเรื่องที่สำคัญจากเรื่องรามายณะของอินเดียไว้เพียงไม่กี่ตัว นอกจากนั้นเป็นเรื่องและตัวแสดงที่ไทยเราแต่งเพิ่มขึ้นเกือบทั้งสิ้น ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มเทพในเรื่องรามเกียรติ์ที่มีบทบาทในนาฏกรรมการแสดง โดยแบ่งตามสถานภาพได้ 5 กลุ่ม ได้แก่ เทพชั้นสูง เทพชั้นรอง เทพบริวาร เทพรบใช้ อสูรเทพบุตร

1.1 เทพชั้นสูง เป็นเทพที่มีบทบาทหน้าที่ในการปกครองสวรรค์ ได้แก่ พระอิศวร มีบทบาทในการเป็นผู้ให้ เมื่อมีผู้มาขอพรก็จะประทานให้เสมอ เช่น ประทานนิวเพชรให้นนทก ประทานพรให้ยักษ์ตรีบุรรมิฤทธิ์เหนือดุสิตสวรรค์ทั้งปวง เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นผู้สถาปนาผู้ทำลายล้าง ตลอดจนเป็นผู้ไกลเกลี่ยประนีประนอมด้วยประทับอยู่บนเขาไกรลาส (Jongda, 2021) พระนารายณ์ เป็นเจ้าในการปราบปรามแก้ไข มีสีกร มีอาวุธคือตรีศูล จักร สังข์ ประทับอยู่ ณ เกษียรสมุทร บนหลังพญานันตนาคราช เมื่อมีเหตุเภทภัยพระนารายณ์มักจะแปลงกายในรูปแบบต่างๆ

ไปปราบมาร เช่น แปลงเป็นหมูไปปราบหิรณตักข์ แปลงเป็นนางอัปสรไปปราบนทก แปลงเป็นยักษ์แก่เพื่อให้ทศกัณฐ์คืนพระอุมาให้กับพระอิศวร ที่สำคัญคืออวตารลงเกิดเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์ พระพรหม เป็นเจ้าใหญ่ในชั้นพรหม ในรามเกียรติ์ พระพรหมประทานศรนาบาศีให้แก่อินทรชิตและให้พรว่าหากเศียรตกลงพื้นจะเกิดไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลก ต้องนำพานแว่นฟ้าหรือพานแก้วของพระพรหมเท่านั้นมารองรับเศียรจึงจะระงับเหตุได้ ในกลุ่มเทพชั้นสูงยังประกอบด้วยเทพสตรี ได้แก่ พระอุมา มเหสีของพระอิศวร พระลักษมี เป็นมเหสีของพระนารายณ์ พระสุรัสวดี มเหสีของพระพรหม (Sathienkoset, 2008)

1.2 เทพชั้นรอง เป็นเทพที่คอยดูแลความเรียบร้อยบนสวรรค์ และคอยรับคำสั่งจากเทพชั้นสูง ได้แก่ พระอินทร์ พระอินทร์กายสีเขียว ถืออาวุธศร บทบาทในนาฏกรรมของพระอินทร์จะปรากฏในตอนพระอินทร์รับคำสั่งจากพระอิศวรให้ไปเป่าสังข์ปลุกพระนารายณ์ที่นอนหลับอยู่ที่เกษียรสมุทรเพื่อไปปราบเหล่ามาร หรือการรับเทวบัญชาจากพระอิศวรให้ไปสร้างกรุงอโยธยาให้ท้าวโณมัตน์ในดินแดนชมพูทวีป อีกทั้งยังเป็นผู้ประทานรถศึกให้แก่พระราม บทบาทพระอินทร์ยังมีในตอนบรมพิคตร์ ซึ่งในตอนนี้พระอินทร์ได้รับความพ่ายแพ้ ในรามเกียรติ์พระอินทร์เป็นบิดาของพาลี พระวิษณุกรรม เป็นนายช่างใหญ่ของพระอินทร์ เมื่อพระอินทร์จะประทานสิ่งต่าง ๆ ให้กับตัวละคร ก็มักจะให้พระวิษณุกรรมเป็นผู้สร้างให้

1.3 เทพบริวาร ทำหน้าที่ปกครองเทพชั้นผู้น้อยบนสวรรค์ หรือรับคอยรับคำสั่งจากเทพชั้นสูงให้ไปปกครองดูแลกิจการต่าง ๆ ของสวรรค์ ได้แก่ เทพนพเคราะห์ ประกอบด้วย พระราหู พระจันทร์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระอาทิตย์ มีบทบาทในตอนที่อาสาลงมาจุติบนโลกมนุษย์เพื่อช่วยพระนารายณ์ปราบมาร ร่วมกับเทพบริวารอื่นคือ พระพิเนก พระพินาย พระเกตุ พระเพลิง พระสมุทร พระหิมพานต์ วิรุฬหก วิรุฬปักข์ ฯลฯ พระพาย ผู้เป็นบิดาของหนุมาน พระอรชุน มีบทบาทรบรามสูร นางมณีนมิตตา เทพสตรีมีหน้าที่เผ่ามหาสมุทรมีลูกแก้ววิเศษ

ภาพที่ 1 ภาพเทพพนพเคราะห์ นั่งเฝ้าตามตำแหน่ง ฉากเทวสภา การแสดงโขนพระราชทาน
ตอน รามาวตาร วันที่ 26 ตุลาคม 2561. Adapted from
“The Royal Cremation Ceremony of King Rama IX on October 26, 2018,”
by Kosolsiriset, 2018, http://www.sereesolution.com/ich/khon_performance.

1.4 เทพรับใช้ ทำหน้าที่รับใช้เทพเหล่าเทพชั้นสูงและเทพชั้นรองในการให้ไปปฏิบัติภารกิจ ทั้งยังเป็นผู้ร่วมเดินทางไปกับเทพชั้นสูงและเทพชั้นรองในโอกาสต่าง ๆ ด้วย ได้แก่ จิตตบุท จิตตบุบาท จิตตราช จิตตเสน เทพผู้มีหน้าที่รับใช้ใกล้ชิดพระอิศวร มาตุลี เทพพาหนะของพระอินทร์ เวสสุยาน เทพบุตรที่ภายหลังมาจุติเป็นพิเภกน้องชายทศกัณฐ์ เทพบุตร นางฟ้า ถือเป็นเทพชั้นผู้น้อยในการจัดลำดับเทพในอินเดียมียหน้าที่รับใช้ปรณิบัติเหล่าเทพและมหาเทพทั้งหลายในสวรรค์ ที่มีหน้าที่จ้บระบารำรายด้วย ตัวละครเทพบุตรนางฟ้าจะปรากฏอยู่ในนาฏกรรมรามเกียรติ์แทบจะตลอดทั้งเรื่องที่มีการกล่าวถึงสวรรค์ ทั้งมานั่งประกอบฉากในเทวสภาและบทบาทในการจ้บระบารำฟ้อน เช่น ระบำสืบท ที่เป็นการร่ายรำสมมุติเป็นบทบาทของเหล่าเทวดานางฟ้า ในลักษณะเกี่ยวพาราสักัน เลี้ยวโล่ไขว่คว้าฉวัดเฉวียนในลักษณะการรำตามกันบ้าง โล่เรียงกันบ้าง โดยสันนิษฐานว่าระบำสืบทนี้ได้ประดิษฐ์ขึ้นพร้อมกับการเกิดการแสดงระบำเรื่อง คือ การนั้ระบำมาผูกโยงเข้ากับตำนานเทพเจ้าในเรื่องรามเกียรติ์ยังปรากฏบทบาทของระบำเทวดานางฟ้า คือ ระบำพรมหาสตร์ ระบำอุทอง

1.5 อสูรเทพบุตร เป็นเทพที่มีรูปกายเป็นยักษ์บนสวรรค์ มีหน้าที่แตกต่างกันออกไป ได้แก่ รามสูร มีขวานเพชรเป็นอาวุธ ต้องการชิงดวงแก้วมณีจากนางเมขลาเมื่อพระอรชุนมาช่วยจึงได้สังหารพระอรชุนตาย นนทก มีหน้าที่ล้างเท้าเทวดา นางฟ้า ที่เชิงเขาไกรลาสก่อนขึ้นไปเฝ้าพระอิศวรบนเขาไกรลาส (Jongda, 2021)

บทบาทของเทพในนาฏกรรมจะปรากฏพร้อมหน้ากัน เมื่อมีฉากประชุม เทวสภา เทพชั้นรองจะต้องนั่งประกอบอยู่ในฉากลดหลั่นมาตามลำดับชั้นด้วย ในปัจจุบัน ด้วยพื้นที่ในการแสดงมีจำกัด จึงมีการลดผู้แสดงตัวเทพลงตามความเหมาะสม

หากกล่าวถึงบทบาทที่ปรากฏในนาฏกรรมของตัวละครเทพในเรื่องรามเกียรติ์ จะพบว่าบทบาทของพระอิศวรและพระนารายณ์มากที่สุด เนื่องจากรูปแบบของการจับตอนมาแสดงมักเป็นการเปิดเรื่องโดยใช้สาเหตุของการเกิดปัญหามาเปิดเรื่อง มีการดำเนินเรื่องเป็นการแก้ไขที่มาของปัญหา และจบเรื่องในลักษณะของสุขนานุกรม (Thongaram, 2015, p. 119) ตัวอย่างเช่น ปฐมบทที่ทำให้เกิดสงครามระหว่างพระราม กับทศกัณฐ์ เหตุเพราะพระอิศวรได้ประทานนิ้วเพชรให้กับนนททุกจนไปก่อความวุ่นวาย กับเทพบุตรเทพธิดาบนสวรรค์จนพระนารายณ์ต้องแปลงกายเป็นนางฟ้ามาหลอก ด้วยการให้นนทกราบทูลและสังหารนนทตาย ก่อนตายนนทเห็นนางแปลงปรากฏร่างเป็นพระนารายณ์จึงต่อว่าว่าท่านเป็นผู้มีอำนาจมีถึงสี่กร เหตุใดจึงต้องทำอุบาย มาหลอกลวงตน พระนารายณ์จึงให้นนทไปเกิดใหม่ให้มีถึง 10 หน้า 20 มือมีฤทธิ์ มากมายแล้วพระองค์จะตามไปเกิดเป็นมนุษย์มีเพียง 2 มือ และจะไปปราบนนท ด้วยตนเองให้ได้ ซึ่งเป็นที่มาของการแสดงโขนชุดนารายณ์ปราบนนท ส่วนในการแสดงตอนอื่นก็มักปรากฏในรูปแบบการดำเนินเรื่องที่คล้ายคลึงกันคือ พระอิศวรเป็นผู้ประทานพรหรือของวิเศษและพระนารายณ์เป็นผู้ວາຕາໂປຕາມแก้ไข เช่น ตอนปราบ ยักษ์ตรีบุรุษ หิรันตยักษ์ม้วนแผ่นดิน และมีปรากฏอยู่ในนารายณ์สิบปาง เช่น ได้แก่ มัธยมดาตาร คุรมาวดาตาร วราหาวดาตาร นรสิงหาวดาตาร ปรศุราม เป็นต้น

เรื่องรามเกียรติ์ที่ได้เค้าโครงมาจากรามายณะมีตอนที่ปรากฏการแสดงของ เทพในนาฏกรรมในรูปแบบการแสดงประเภทต่าง ๆ เช่น เบิกโรงวสันตนิยาย (เมฆลา-รามสูตร) เบิกโรงเรื่องพระคเณศร์เสียวา เบิกโรงเรื่องมหาพลี เบิกโรงเรื่องนรสิงหาวดาตาร เบิกโรงเรื่องฤๅษีเสียวลูก ซึ่งล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าบนสวรรค์ตามคติความเชื่อ ทางพราหมณ์ฮินดูทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างระบำเทวดานางฟ้าคือระบำสี่บทให้ เทพบุตรเทพธิดาจับระบำกัน โดยมีไปผูกไว้กับเรื่องเมฆลา-รามสูตร คือระบำสี่บทดังที่ ได้กล่าวมาแล้ว

ส่วนนาฏกรรมเรื่องอื่นที่ได้อิทธิพลจากวรรณคดีและการแสดงที่มีเค้าเรื่อง มาจากคติความเชื่อทางศาสนาฮินดู เช่น อนุรุธ สาวิตรี พระนล ศกุนตลา ฯลฯ จะมี บทบาทของเทพในนาฏกรรมปรากฏอยู่ในบางตอน เช่น อนุรุธ พระอนุรุธเป็นหลาน

พระบรมจักรกฤษณ์ ซึ่งคือปางหนึ่งของพระนารายณ์ ตั้งแต่ต้นเรื่องปรากฏบทบาทของเทพในตอนพระไทรอัมสม โดยพระไทรคือรุกขเทวดา ที่คอยปกป้องรักษาป่า เมื่อพระอุณรุทพลัดหลงจากการไล่จับกวางทอง จึงได้ค้างพักแรมที่ได้ต้นไทรใหญ่ พระไทรจึงอุ้มพระอุณรุทให้ไปหานางอุษา และตอนนางศุภลักษณ์วาดรูป นางศุภลักษณ์ยักษ์พี่เลี้ยงของนางอุษาอาสาหาะไปบนสวรรค์เพื่อวาดรูปเหล่าเทพมาให้นางอุษาดู เมื่อถึงฉากสวรรค์ ปรากฏเทพต่าง ๆ แสดงตนให้นางศุภลักษณ์วาดรูป โดยปรากฏตามบทพระราชนิพนธ์ดังนี้ พระสุลี พระขันธกุมาร พระนารายณ์ พระเพลิง พระพาย พระอินทร์ พระพิรุณ ท้าวจตุโลกบาล ท้าวนิมนานรตี

2) กลุ่มเทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ประเทศไทยได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาจากอินเดีย ส่วนหนึ่งมาจากการรณกรรมทางพระพุทธศาสนา คติความเชื่อทางพุทธศาสนาของอินเดียไม่เน้นเรื่องการนับถือบูชาเทพเจ้าอย่างศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่เน้นให้คนกระทำความดีเข้าถึงธรรมะตามหลักธรรมคำสอน ศาสนาพุทธไม่มีการกล่าวถึงเทพแต่จะกล่าวถึงเทวดา ผู้เป็นตัวแทนในการกระทำความดีจนได้รับยกย่องให้เป็นเทวดาตามหลักศาสนา ผู้ใดกระทำความดีแล้วจะได้ไปเกิดเป็นเทวดา เทวดาที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระอินทร์ ในวรรณคดีไทยมีพระอินทร์เป็นเทพสูงสุด ถือเป็นหัวหน้าของเทวดาทั้งปวง พระอินทร์เป็นผู้มีธรรมะคอยช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากในโลกมนุษย์เสมอ เรื่องราวของเทวดาพระอินทร์มีปรากฏในพระไตรปิฎก นิบาตชาดก มลिनทปัญหา ฯลฯ ที่มีลักษณะเป็นคำสอนและปรัชญา นอกจากพระอินทร์แล้วในพระไตรปิฎกยังกล่าวถึงจตุโลกบาล เทพประจำทิศทั้งสี่ ที่สถิตอยู่ชั้นจาตุมหาราชิกา ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่อยู่ใกล้กับภพภูมิของมนุษย์มากที่สุด โดยเป็นผู้ควบคุมดูแลสิ่งมีชีวิตในบางกลุ่ม เช่น ท้าวเวสสุวรรณ เป็นเทพประจำทิศเหนือ ดูแลยักษ์และอสูรทั้งหลาย เป็นต้น ส่วนเรื่องที่นิยมนำมาแสดงจะนำโครงเรื่องมาจากนิทานชาดกในพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องพระสุธน-มโนห์รา สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย จันทกนิรี โดยจะพบในนาฏกรรมการแสดงละครเป็นส่วนมาก

เทพสำคัญในคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏบทบาทในนาฏกรรมที่สำคัญและพบมากที่สุดคือพระอินทร์ พระอินทร์เป็นเทพที่ปรากฏชื่อทั้งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา แต่มีความแตกต่างในเรื่องฐานานุศักดิ์ ในคติพราหมณ์-ฮินดู พระอินทร์อยู่ในสถานะเทพชั้นรอง เห็นได้จากบทบาทในรามเกียรติ์ที่ยังต้องเคารพพระอิศวร พระนารายณ์และพระพรหม ส่วนในทางพระพุทธศาสนา

พระอินทร์ถือเป็นเทพเจ้าผู้ใหญ่เป็นหัวหน้าของเทวดาทั้งปวง ในนาฏกรรมไทยพระอินทร์มีหน้าที่สอดส่องดูแลความเป็นไปของผู้คนบนโลกมนุษย์ เมื่อตัวละครตัวเอกที่กำลังมีความทุกข์ หรือได้รับเคราะห์กรรม ก็จะรีบลงไปช่วยแก้ไขด้วยวิธีการหลากหลาย เช่น ช่วยแปลงกาย ให้อาวุธวิเศษ ช่วยชี้ทาง ตรัสสั่งสอน ฯลฯ พระอินทร์ปรากฏบทบาทในนาฏกรรมละครเรื่องสำคัญ เช่น เรื่องสังข์ทอง พระอินทร์ได้ทำพินันท้าวสามนต์ตีสลิเพื่อพินันเอาบ้านเมือง และเมื่อทั้งหกเขยออกไปตีสลิแพ้ ท้าวสามนต์จึงไปได้ขอร้องให้เจ้าเงาะออกไปตี พระอินทร์ก็ประทานเครื่องทรงเพื่อให้สวมใส่ เมื่อถึงเวลาตีสลิ พระอินทร์จึงแก่งหย่อนกำลังแพ้วายเพื่อให้พระสังข์ชนะการตีสลิ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย พระอินทร์เกิดร้อนอาสน์ จึงส่งทิพเนตรมาดู พบพระสังข์ศิลป์ชัยถูกปลัดตกเหว พระอินทร์และเทวดามาช่วยพระสังข์ศิลป์ชัยขึ้นจากเหวช่วยชุบชีวิตพร้อมกับให้พรสั่งสอน และชี้ทางกลับวังให้ เรื่องสุวรรณหงส์ พระอินทร์เห็นนางเกศสุริยงสลบที่กลางป่า จึงลงมาช่วยชุบชีวิตให้ฟื้น นางจึงทูลขอให้พระอินทร์ช่วย พระอินทร์จึงช่วยแปลงกายให้เป็นพราหมณ์และให้เอาแหวนมาเสก พร้อมทั้งมอบน้ำมนิเศสามารถชุบชีวิตคนได้และมอบสรเป็นอาวุธ และช่วยแนะนำหนทางให้ เรื่องมณีพิไชย พระอินทร์ได้นางเกศินี่ซึ่งเป็นมนุษย์เป็นภรรยา เมื่อนางตั้งครรรจ์จึงได้พานางมาตลอดที่โลกมนุษย์ เพราะบนสวรรค์ไม่มีธรรมเนียมการคลอดของมนุษย์ โดยเอาลูกสาวใส่กอไผ่ไว้แล้วอธิษฐานให้ผู้มีบุญญาธิการมาเห็น ซึ่งลูกสาวพระอินทร์คือนางยอพระกลืน พระอินทร์คอยให้ความเชื่อเหลือนางยอพระกลืนเสมอมา เรื่องจันทโครบ พระอินทร์รู้เรื่องพระจันทโครบด้วยญาณ จึงลงจากสวรรค์แปลงกายเป็นเหยี่ยวกาไปกินเนื้อเพื่อล่อนางโมรา และเป็นผู้สาปนางให้กลายเป็นชะนี แล้วชุบชีวิตพระจันทโครบให้ฟื้นและได้ตรัสสั่งสอนว่าอย่าลุ่มหลงผู้หญิงพร้อมกับชี้ทางกลับวังและบอกล่วงหน้าว่าระหว่างทางจะพบคู่คือนางมัจฉินทร์

ในนาฏกรรมไทยการแสดงละครที่ได้คติทางพระพุทธศาสนา พระอินทร์ปรากฏในรูปรูปกายสี่เที่ยว สวมขม้ายอดเดินหน ถือวชิราวุธเป็นอาวุธ นิยมใช้ผู้หญิงแสดงในบทบาทพระอินทร์

ภาพที่ 2 พระอินทร์ช่วยสังศิลป์ขึ้นจากเหว. Adapted from
"Indra Sang Sinxay rise from the abyss,"
 by Phantoorak, 2020, <https://www.facebook.com/Guy Phantoorak>.

3. เทพในนาฏกรรมที่มาจากความเชื่อดั้งเดิม

การแสดงนาฏกรรมไทยบางเรื่องนิยมนำตัวละครมาจากตำนานหรือนิทานพื้นบ้านท้องถิ่นทั้งของไทยและของเพื่อนบ้านผสมผสานกัน มีเนื้อหาที่แทรกคติความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นความเชื่อพื้นฐานดั้งเดิมของคนไทยอยู่ เพราะในประเทศไทยตั้งแต่สมัยที่ยังไม่ได้รวมคนไทยขึ้นเป็นอาณาจักรนั้น คนไทยมีความผูกพันกับความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น สิ่งลี้ลับ คือการนับถือผี เช่น ผีฟ้า ผีแถน ผีป่า ปู่เจ้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเทวดาประจำท้องถิ่นด้วยกันหลายประเภท ได้แก่ เทวดาที่คอยดูแลรักษาประจำถิ่นที่ เช่น พระภูมิเจ้าที่ เจ้าทุ่ง เจ้าป่า เจ้าเขา ซึ่งเป็นใหญ่ในที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะ บ้างก็เรียกว่าเทพารักษ์ หากเป็นเทวดาที่สถิตอยู่ตามต้นไม้เรียกว่ารุกขเทวดา คนไทยมีวงจรชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการเคารพบูชาอันวนขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นให้ช่วยเหลือ โดยมีการร้องรำทำเพลงประกอบการทำพิธีกรรม

เทพจากความเชื่อดั้งเดิมปรากฏในวรรณคดีพื้นบ้านและนำมาสร้างเป็นตัวละครเทพ
 ในนาฏกรรม เช่น วรรณคดีเรื่องพระลอ ปรากฏชื่อปู่เจ้าสมิงพราย ปู่เจ้าเป็นชื่อเทพเจ้า
 ประจำภูเขาใหญ่แห่งหนึ่งในป่าใกล้เมืองสรอง ซึ่งเป็นเมืองของพระเพื่อนพระแพง
 มีสถานะเป็นเทพผู้บำเพ็ญพรต ในนาฏกรรมไทยปรากฏบทบาทของปู่เจ้าในตอนปู่เจ้า
 เรียกไก่ พระเพื่อนพระแพงได้ให้พี่เลี้ยงไปพบปู่เจ้าเพื่อขอให้ทำเสน่ห์ให้พระลอหลงใหล
 จนพระลอต้องเดินทางมาหาพระเพื่อนพระแพง ในระหว่างทางปู่เจ้าจึงได้เลือกไก่แก้ว
 เพื่อไปนำทางพระลอจนมาถึงเมืองสรองในที่สุด

ภาพที่ 3 ปู่เจ้าในเรื่องพระลอ ตอนปู่เจ้าเรียกไก่. Adapted from
 “Grandfather in the story of Phra Lo when the Lord calls the chicken,”
 by Ketsuriong, 2013, <https://www.bloggang.com/data/r/rouenrarai/picture>.

ในยุคต่อมาเมื่อไทยได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อทางศาสนาจากประเทศ
 อินเดียที่ความเชื่อทางพราหมณ์-ฮินดู ที่เข้ามามีอิทธิพลเรื่องการนับถือเทพเจ้าแล้ว และ
 ความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เชื่อในเทวดาจากวรรณกรรมชาดกหลายเรื่อง ทำให้ตำนาน
 ดั้งเดิมของไทยและรวมถึงนิทานพื้นบ้านที่เคยผูกโยงเข้ากับคติความเชื่อดั้งเดิมในการ

นับถือสิ่งที่ไม่เห็นมาแล้ว จึงเกิดการปรับเปลี่ยนผนวกเข้ากับอิทธิพลทางศาสนา เกิดการผสมผสานกับความเชื่อทั้งสองทาง ดังนั้นจึงมีการนำชื่อเทพเจ้าบางองค์ตามคติทางศาสนามาใช้เรียกให้มีความสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมด้วย คนไทยมีความเชื่อในคติของผี พุทธ พราหมณ์ (ฮินดู) มาตั้งแต่โบราณกาล เป็นสิ่งที่ฝังรากลึกอยู่ในวงจรชีวิตทุกอย่างของคนไทยจนแยกกันไม่ออก จึงทำให้ผีหรือเจ้าที่บางองค์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับเทพ เทวดา ในศาสนาถูกเรียกชื่อให้สอดคล้องกันและมีผลในทางนาฏกรรม เช่น พระวรุณในละครเรื่องพญามานอง เป็นต้น

ตั้งแต่ยุครัตนโกสินทร์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การละครไทยเริ่มเฟื่องฟูขึ้นเรื่อย ๆ และมีความทันสมัย มีละครเกิดขึ้นหลายหลายรูปแบบทั้งที่พัฒนามาจากละครโบราณและละครที่คิดขึ้นใหม่ โดยส่วนใหญ่เป็นละครที่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการสมัยนั้นที่มีคณะละครเป็นของตัวเองแต่งบทขึ้นเพื่อแสดงละครในคณะตนเอง มีพื้นที่ในการจัดการแสดงตามโรงละครของบรรดาเจ้านายต่าง ๆ จึงเริ่มมีผู้นำเอาวรรณกรรมการแสดงมาแต่งบทละครเพื่อแสดงละครไว้หลายเรื่อง โดยหรือหยิบยกตำนานนิทานพื้นบ้านอิงจากคติความเชื่อโบราณ หรือดัดแปลงแบบวรรณกรรมเรื่องเก่า ที่ยังใช้กลวิธีในการหาทางออกให้ตัวละครที่กำลังประสบปัญหาด้วยการใช้เทพเข้ามาช่วยแก้ไข เช่น เรื่องพญามานองซึ่งเป็นละครที่แต่งขึ้นเลียนแบบละครเรื่องพระลอ ตอน คำปิ่นขอฝน นางพญาคำปิ่นได้หลบหนีภัยจากในเมืองพร้อมกับหญิงรับใช้ไปอาศัยอยู่ในป่าที่แห้งแล้งและได้ประสูติพระกุมารออกมา ตั้งสัตย์อธิษฐานว่าหากกุมารมีบุญญาธิการจะได้ครองเมืองก็ขอให้ฝนตกลงมาเถิด ทันใดนั้นฝนก็ตกลงมาอย่างหนัก เกิดน้ำไหลนองพัดเอาก่อนหินก้อนผามากองไว้เป็นอันมาก พระนางเห็นเช่นนั้นก็มีพระทัยยินดี อุ้มเอากุมารน้อยไปสร่งน้ำ ในนาฏกรรมปรากฏบทบาทของพระวรุณมารำแสดงอิทธิฤทธิ์บันดาลให้ฝนตกโดยพระวรุณนั้นเป็นเทพโบราณองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหน้าที่ควบคุมฤดูกาล แต่ก็มาปรากฏในวรรณคดีที่ไม่ได้มีต้นกำเนิดจากอินเดียเลย จึงสันนิษฐานได้ว่าพระวรุณก็คือเทพฝนดั้งเดิมตามความเชื่อของไทย แต่เมื่อปรากฏในละครจึงได้พัฒนาคำเรียกให้มีความไพเราะ จึงได้ไปหยิบยืมชื่อเทพจากทางอินเดียมาใช้นั่นเอง

หลังจากที่ไทยได้รับอิทธิพลจากแหล่งต่าง ๆ มาอย่างยาวนานจนมีการพัฒนาหล่อหลอมและแทรกซึมอยู่ในวิถีของการดำเนินชีวิตแล้วนั้น อีกทั้งความเชื่อในเรื่องการนับถือผี นับถือพราหมณ์และนับถือพุทธ เริ่มเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและอยู่ควบคู่กันไป

จนแยกกันไม่ออกในแนวทางปฏิบัติ นาฏกรรมก็ได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นลำดับเช่นกัน โดยนำความเชื่อที่ได้รับนั้นมาสอดแทรกในการแสดง โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้ามีปรากฏบทบาทการแสดงอยู่ในมหรสพสมโภชในพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น ระเบงที่มีลักษณะเป็นการแสดงที่ผูกเป็นเรื่องราวที่มีเทพเข้ามาเกี่ยวข้อง เรื่องราวนี้มาจากเทพนิยายทางศาสนาพราหมณ์ มีเนื้อร้องกล่าวถึงเทวดามาทบอกให้กษัตริย์ร้อยเอ็ดเจ็ดพระนครไปหาไกรลาส ระหว่างทางกษัตริย์เดินชมนกชมไม้ จนมาพบพระกาลขวางทางไว้ กษัตริย์เหล่านั้นไม่รู้จักจึงไล่ให้หลีกทางไปและเงื้อธนูจะยิง พระกาลกริ้วจึงสาปให้สลบ และพระกาลเกิดสงสารจึงถอนคำสาปให้ฟื้นดังเดิมและขอร้องให้กลับเมืองไป กษัตริย์จึงเชื่อฟังและกลับเมือง เทพเจ้าพระกาลนี้บางตำราก็ว่าคือพระขันธกุมาร เพราะมีตำราเขียนว่าในการปรากฏตัวขวางหน้าอยู่นั้นท่านขึ้นกยู่ซึ่งเป็นพาหนะของพระขันธกุมาร

ภาพที่ 4 การละเล่นของหลวงในมหรสพสมโภช (ระเบง). Adapted from “Royal traditional performances in the theatrical cerebrate (Ra Beng),” by Matichon, 2018, <https://www.matichon.co.th>.

เทพในนาฏกรรมปรากฏบทบาทอีกลักษณะคือการแสดงเบิกโรง ที่เป็นการเชื่อในการปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายก่อนเริ่มการแสดง ได้มีการแสดงรำประเลง ที่สมมติผู้แสดงเป็นเทวดาสมศรีชะโลนถือนางนงนุชออกมารำรำก่อนการแสดงเรื่องหลักอย่างโขนหรือละคร เพื่อปิดเป่าสิ่งไม่ดีความชั่วร้ายออกไปตามความเชื่อดั้งเดิม โดยต่อมาจึงเป็นที่เรียกติดปากว่ารำเบิกโรงประเลง ถือเป็นอีกหนึ่งนาฏกรรมที่มีเทพเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อแสดงนัยยะแห่งความสิริมงคลก่อนการแสดง ต่อมารัชกาลที่ 4 เกิดการรำเบิกโรงต้นไม้เงินทอง (ปัจจุบันนิยมเรียกว่ารำเบิกโรงกิ่งไม้เงินทอง) เป็นบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ที่แปลงท่ารำจากเบิกโรงเทวดา ผู้ถือนางนงนุช (ประเลง) มีการเพิ่มบทร้องเพื่อเทิดทูนพระราช ผู้แสดงสมมติเป็นเทพบุตรถือนกไม้เงินทองมารำถวายซึ่งถือเป็นเครื่องบรรณาการสำหรับพระมหากษัตริย์ เป็นกลวิธีเดียวกับการรำประเลงในการใช้เทวดามาปิดเป่าความชั่วร้าย แต่กิ่งไม้เงินทองนี้ใช้เทวดาเพื่อมารำถวายเป็นเครื่องบรรณาการบำเรอสำหรับกษัตริย์ซึ่งถือเป็นสมมติเทพ ดังคำร้องที่ว่า “สำหรับพระภูบาลสำราญมย์” ในการนำเทพมาสร้างเป็นตัวละครในนาฏกรรมไทย ผู้วิจัยสามารถแยกประเด็นการปรากฏบทบาทเป็นตัวละครได้ 2 ลักษณะ คือ 1) นำตัวละครเทพมาจากวรรณกรรมดั้งเดิมมาใช้แสดงเรื่องเดิม 2) นำตัวละครเทพมาจากคติความเชื่อและวรรณกรรมดั้งเดิมมาใช้แสดงเรื่องใหม่

1) นำตัวละครเทพจากวรรณกรรมดั้งเดิมมาใช้แสดงเรื่องเดิม กล่าวคือ ตัวละครที่มีบทบาทการแสดงเป็นลักษณะเฉพาะผูกติดมากับโครงเรื่องเดิม เช่น ในรามเกียรติ์ มีตัวละครเทพที่มีมาตั้งแต่ต้นเค้ารามายณะ อย่างพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม ฯลฯ ในนาฏกรรมก็ยังปรากฏการแสดงของเทพเหล่านี้และคงยึดตามคติความเชื่อของฐานานุศักดิ์ตามเดิมด้วย หรือพระอินทร์ในละครเรื่องสังข์ทอง มีที่มาจากนิทานชาดกเรื่องสุวรรณสังฆาตกในพระพุทธศาสนาทำให้ปรากฏการแสดงของตัวละครพระอินทร์เช่นกัน

2) นำตัวละครเทพจากคติความเชื่อและวรรณกรรมดั้งเดิมมาใช้แสดงเรื่องใหม่ กล่าวคือ การใช้คติเทพทั้งที่ปรากฏในศาสนาและวรรณกรรมดั้งเดิม มาสร้างเป็นตัวละครในบทบาทที่เกี่ยวข้องกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเทพองค์นั้น ซึ่งส่วนมากจะเป็นการแสดงที่ปรากฏในยุคสมัยใหม่ ที่มีตัวละครที่มีการแต่งเรื่องราวเพื่อหาทางออกให้กับตัวละครและเพื่อให้เรื่องดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ รวมถึงการแสดงเบ็ดเตล็ดร้อยเรื่องราวขึ้นมาใหม่โดยอาศัยการหยิบยกตัวละครเทพมาใช้เพื่อให้ตรงตามวัตถุประสงค์

ได้แก่ การนำเทพมาไว้แสดงร่ายรำช่วยให้พรในการแสดงของกรมศิลปากร เช่น มหาเทพ
ถวายพระพร เทพอวตารอานวยพร เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2563 ที่เป็นช่วงของการระบาด
ของไวรัสโคโรนา (COVID 19) กรมศิลปากรได้คิดการแสดงโขนเรื่องเทวะอสุรสงคราม
ชุดอมฤตธาราอินทราธิราช ที่แสดงเรื่องราวของพระอินทร์มาปราบมารโควิดให้หายไป
จากโลกมนุษย์ โดยอ้างอิงเรื่องราวจากตำนานเทพนิยายเรื่องเทวะอสุรสงคราม
ตอนพระอินทร์ปราบท้าวพญาสุร (www.finearts.go.th, 2020)

ภาพที่ 5 การแสดงโขนเรื่องเทวะอสุรสงคราม ชุด อมฤตธาราอินทราธิราช ณ โรงละครแห่งชาติ.
Adapted from “Khon story of the Asura Songkhram, Amritthara Intrathirat
series at National Theater,” by The Fine Art Department, 2020,
<https://www.facebook.com/finearts>.

สรุปผลการวิจัย

จากบทความเรื่องตัวละครเทพในนาฏกรรมไทย: ที่มาและบทบาท สรุปได้ว่า
ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเทพอยู่คู่กับมนุษย์มาทุกยุคสมัย มีการหยิบยกเทพไปใช้ในบริบท
ที่แตกต่างกันทั้งที่เกี่ยวข้องกับนาฏกรรมโดยตรง และมีส่วนเกี่ยวข้องเพียงเล็กน้อย

ที่มาของเทพในนาฏกรรมไทยเริ่มมาจากมนุษย์มีความเกี่ยวข้องกับเทพโดยถือว่าเป็นผู้บันดาลความสุขสมหวัง ดังนั้นจึงนิยมมีการบูชาเทพด้วยการสวดอ้อนวอนประกอบการทำทาง ต่อมาสิ่งเหล่านี้ได้พัฒนาการมาเป็นการฟ้อนรำเพื่อบูชาเทพดาฟ้าดินของคนไทย เทพจึงมีความเกี่ยวข้องกับศาสตร์ด้านนาฏกรรม 3 ประการ คือ 1) เทพเป็นผู้ให้กำเนิดศิลปะการแสดงกับมนุษย์ 2) เทพเป็นตัวแทนแห่งการเคารพบูชาของนาฏศิลปิน 3) เทพเป็นตัวละครในนาฏกรรมการแสดง ตัวละครเทพมีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมการแสดงหลายเรื่อง เมื่อถูกนำมาสร้างงานนาฏกรรม จึงทำให้เกิดบทบาทของตัวละครเทพในชั้นในแบบที่เป็นรูปธรรม

ตัวละครเทพปรากฏอยู่ในนาฏกรรมการแสดงของไทยหลายประเภท ทั้ง โขน ละคร ระบำ หุ่น หนัง ฯลฯ นั้น เทพสำคัญและเป็นที่รู้จัก เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอินทร์ พระอุมา พระลักษมี พระสุรัสวดี พระวิฆณุกรรม พระวรุณ พระคเณศวร พระมาตุลี พระพาย ท้าวจตุโลกบาล ท้าวเวสสุวรรณ ฯลฯ พบว่าเทพในนาฏกรรมไทยมีที่มาและถูกกำหนดบทบาทแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1) เทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาฮินดู ได้รับคติความเชื่อจากมหากาพย์รามายณะและมหากาพย์มหาภารตะของอินเดีย เรื่องรามเกียรติ์ เป็นเรื่องที่ปรากฏตัวละครเทพมากที่สุด ในเรื่องรามเกียรติ์แบ่งเป็นภาคสวรรค์และภาคมนุษย์ กล่าวถึงพระนารายณ์ที่อวตารลงมาเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์ พญายักษ์เจ้าเมืองลงกาที่มีภูมิหลังเป็นอสูรเทพบุตรนทุกผู้ทำหน้าที่ล้างเท้าเทวดาที่เชิงเขาไกรลาสก่อนไปขึ้นเฝ้าพระอิศวร ตัวละครหลายตัวในภาคมนุษย์นั้นล้วนแต่มีภูมิหลังเป็นเทพบนสวรรค์ที่พร้อมใจกันจุติลงมาเพื่อช่วยพระรามทำสงคราม สามารถแบ่งกลุ่มเทพจากรามเกียรติ์ที่มีบทบาทในนาฏกรรมตามสถานภาพได้ 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) เทพชั้นสูง เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม 2) เทพชั้นรอง เช่น พระอินทร์ พระวิฆณุกรรม 3) เทพบริวาร เช่น เทพนพเคราะห์ พระพาย พระอรุณ นางเมขลา 4) เทพรบใช้ เช่น จิตตบุท จิตตบุท จิตตราช จิตตเสน มาตุลี 5) อสูรเทพบุตร เช่น นนทก รามสูร

2) เทพในนาฏกรรมที่มาจากคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เทพสำคัญในกลุ่มนี้ที่ปรากฏบทบาทในนาฏกรรมมากที่สุดคือพระอินทร์ พระอินทร์เป็นเทพประจำทั้งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา แต่มีความแตกต่างในเรื่องฐานานุศักดิ์ ในคติพราหมณ์-ฮินดู พระอินทร์มีสถานะเป็นเทพชั้นรอง เห็นได้จากบทบาทในรามเกียรติ์

ที่ยังต้องการพระอิศวร พระนารายณ์และพระพรหม ส่วนในทางพระพุทธศาสนา พระอินทร์ถือเป็นเทพเจ้าผู้ใหญ่เป็นหัวหน้าของเทวดาทั้งปวง ในนาฏกรรมไทยที่น่าเรื่อง ที่แสดงมาจากคติพระพุทธศาสนาพระอินทร์มีหน้าที่สอดส่องดูแลความเป็นอยู่ของผู้คน บนโลกมนุษย์ เมื่อตัวละครตัวเอกที่กำลังมีความทุกข์ หรือได้รับเคราะห์กรรม ก็จะรีบลง ไปช่วยแก้ไขด้วยวิธีการหลากหลาย เช่น ช่วยแปลงกาย ให้อาตุวิเศษ ช่วยชี้ทาง ตรัสสั่งสอน ฯลฯ พระอินทร์ปรากฏในนาฏกรรมละครเรื่องสำคัญ เช่น เรื่องสังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย จันทโครบ มณีพิไชย สุวรรณหงส์ ฯลฯ

3) เทพในนาฏกรรมที่มาจากความเชื่อดั้งเดิม คนไทยมีความผูกพันกับความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น สิ่งลี้ลับ มาแต่โบราณ ในนาฏกรรมการแสดงที่นิยมนำเรื่อง มาจากนิทานหรือตำนานพื้นบ้านท้องถิ่นทั้งได้มีการกล่าวถึงความเชื่อเหล่านี้สอดแทรกอยู่ เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา ผีป่า รุกขเทวดา ฯลฯ ต่อมาอินเดียนำคติความเชื่อทางศาสนา เข้ามาจึงทำให้ความเชื่อดั้งเดิมและคติทางศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) พุทธ ผสมผสาน รวมกันและฝังอยู่ในวิถีชีวิตคนไทยอย่างแยกไม่ออกทำให้ผีหรือเจ้าที่บางองค์ที่มี ลักษณะคล้ายคลึงกับเทพ เทวดาในศาสนาถูกเรียกชื่อให้สอดคล้องกันและมีผลต่อการ แสดงนาฏกรรม เช่น พระวรุณ ในละครเรื่องพญาผานอง พระวรุณถือเป็นเทพโบราณ ที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพราหมณ์ แต่สันนิษฐานได้ว่าพระวรุณก็คือเทพฝนดั้งเดิม ตามความเชื่อของไทย แต่เมื่อปรากฏในละครจึงได้พัฒนาคำเรียกให้มีความไพเราะ จึงได้หยิบยืมชื่อเทพจากทางอินเดียมาใช้

นอกจากเทพจะปรากฏบทบาทในนาฏกรรมการแสดงโขนละครที่เป็น เรื่องราวแล้ว ยังปรากฏในการแสดงอื่น ๆ เช่น การแสดงมหรสพสมโภช ชุดระเบง ที่มีลักษณะเป็นการแสดงที่ผูกเป็นเรื่องราวที่มีเทพเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นเรื่องราว มาจากเทพนิยายทางศาสนาพราหมณ์ อีกบทบาทหนึ่งคือการนำเทพมารำเพื่อปิดเป่า ความชั่วร้ายก่อนการแสดง ที่เรียกว่าการแสดงเบิกโรง เช่น เบิกโรงประเลง เบิกโรง กิ่งไม้เงินทอง ที่สมมติผู้แสดงเป็นเทวดามารำ เพื่อปิดเป่าสิ่งไม่ดีความชั่วร้ายออกไป ตามความเชื่อดั้งเดิมของไทย

การนำเทพมาสร้างเป็นตัวละครในนาฏกรรมไทย มี 2 ลักษณะ คือ 1) นำตัวละครเทพมาจากวรรณกรรมดั้งเดิมมาใช้แสดงเรื่องเดิม คือตัวละครที่มี บทบาทการแสดงที่มีลักษณะเฉพาะที่ผูกติดมากับโครงเรื่องเดิม ในนาฏกรรมก็ยัง ปรากฏการแสดงของเทพเหล่านี้และคงยึดตามคติความเชื่อของฐานานุศักดิ์ตามเดิมด้วย

2) นำตัวละครเทพมาจากคติความเชื่อและวรรณกรรมดั้งเดิมมาใช้แสดงเรื่องใหม่ คือ การใช้คติเทพทั้งที่ปรากฏในศาสนาและวรรณกรรมดั้งเดิมมาสร้างเป็นตัวละครในบทบาทที่เกี่ยวข้องกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเทพองค์นั้น ซึ่งส่วนมากจะเป็นการแสดงที่ปรากฏในยุคสมัยใหม่ ที่มีบทละครที่มีการแต่งเรื่องราวเพื่อหาทางออกให้กับตัวละคร และเพื่อให้เรื่องดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ รวมถึงการแสดงเบ็ดเตล็ดร้อยเรื่องราวขึ้นมาใหม่ โดยอาศัยการหยิบยกตัวละครเทพมาใช้เพื่อให้ตรงตามวัตถุประสงค์

อภิปรายผลการวิจัย

ตัวละครเทพมีที่มาและถูกกำหนดบทบาทจากหลากหลายคติความเชื่อ ได้แก่ คติทางศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ และคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย โดยส่งผ่านทางวรรณคดีและมาสู่งานนาฏกรรมไทยในรูปแบบต่าง ๆ ทั้ง ทุ่น โขน หนัง ละคร ละครบ๊วย ตลอดจนการแสดงเบ็ดเตล็ดและการละเล่นของหลวง ที่ได้้นำเรื่องราวมาปรุงแต่งให้เกิดบทบาทการแสดงของตัวละครเทพ จากการที่เทพมีที่มาจากคติความเชื่อหลากหลาย จึงสามารถสะท้อนถึงบทบาทที่ปรากฏในนาฏกรรมว่ามีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน เช่น เรื่องรามเกียรติ์ที่ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อของศาสนาฮินดู นับถือเทพเจ้าสำคัญ 3 องค์เป็นหลัก คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม เมื่อปรากฏในการแสดงนาฏกรรมไทยแบบรูปธรรมก็แสดงให้เห็นว่าเทพเจ้าทั้ง 3 องค์นี้เป็นผู้มีอำนาจเหนือเทพอื่นทั้งปวงโดยเมื่อมีฉากที่ตัวละครต้องเข้าเฝ้าจึงต้องจัดให้นั่งตามลำดับฐานานุศักดิ์ตามคติความเชื่อ เทพชั้นรอง เทพชั้นผู้น้อย เทพบริวาร ต้องถวายบังคมและต้องคลานเข้าเฝ้านั่งหมอบเฝ้าเสมอ ส่วนในคติทางพระพุทธศาสนา ปรากฏบทบาทพระอินทร์เป็นเทพสูงสุดในนาฏกรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีชาดก พระอินทร์เป็นผู้มาช่วยเหลือตัวละครที่ได้รับความทุกข์ยากเสมอ นั่นเพราะคติทางพระพุทธศาสนานั้นยกย่องพระอินทร์ว่าเป็นหัวหน้าเทวดาที่คอยช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก เรื่องราวของพระอินทร์ที่เขียนไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องทศชาติชาดก ที่พระอินทร์คอยช่วยเหลือพระพุทธเจ้าในหลาย ๆ ชาติ ดังที่ สุกุมิตตา เชื้ออินตะ (Chueinta, 2001) ที่ศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระอินทร์ในปัญญาชาดกฉบับล้านนา พบว่าบทบาทของพระอินทร์มีปรากฏอยู่ในนิทานชาดก เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือแก่พระโพธิสัตว์หรือผู้ที่ทำความผิดละเว้นจากการทำความชั่วในวรรณกรรมส่วนใหญ่ของไทยและบางครั้งก็ช่วยลงโทษผู้ที่ประพฤติดีผิดคิดร้ายต่อตัวละครเอกของเรื่องให้ได้

รับผลจากการกระทำนั้น อย่างไรก็ตามอิทธิพลทางศาสนาเมื่อผนวกรวมกับความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยมายาวนาน จึงส่งผลให้ตัวละครเทพในนาฏกรรมถูกนำมาใช้ในหลายบริบท ในบางครั้งอาจไม่ตรงกับคติความเชื่อต้นทางโดยปรับเปลี่ยนบทบาทไปตามลักษณะของการแสดงตามสมัยนิยม

ปัจจุบันมีการนำคติความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าไปใช้ในงานนาฏกรรมไทยอย่างหลากหลาย แตกต่างจากในอดีตที่ตัวละครเทพในนาฏกรรมมักจะปรากฏอยู่กับการแสดงโขน ละคร เท่านั้น แต่เมื่อถึงยุคสมัยที่เกิดการแข่งขันทางด้านนาฏยพาดิษย์ ประกอบกับความต้องการของผู้ชมการแสดงที่มีรสนิยมเปลี่ยนไป ผู้ประกอบการจึงต้องมีการคิดประดิษฐ์การแสดงที่สามารถดึงดูดใจผู้ชมได้ เทพเจ้าก็เป็นตัวละครกลุ่มหนึ่งที่ได้รับคตินิยมหยิบยกไปสร้างงานเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ชม เพราะเป็นตัวละครที่มีบริบทเชื่อมโยงกับสภาวะการณ์ของสังคมแบบไทย คนไทยชอบการบวงสรวงบูชาเทพเพื่อให้เกิดความพึงพอใจ ทั้งเทพพุทธ เทพพราหมณ์ เทพผี ชอบการอวยชัยให้พร โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นเทพเจ้าผู้มีฤทธาานุภาพด้วยแล้วจะถือเป็นสิ่งอันเป็นมงคลในนาฏกรรมจึงมีการนำเหล่าเทพจากคติความเชื่อมาสร้างเป็นการแสดงเพื่ออำนวยอวยพรในโอกาสต่าง ๆ เช่น ชุดจตุรเทพประทานพร ชุดมหาเทพอำนวยพร ฯลฯ หรือการร่ำอวยพรโดยสมมติให้ผู้แสดงเป็นเทวดานางฟ้ามาโปรยดอกไม้ มีการสร้างชุดการแสดงตามบริบทเทพในคติต่าง ๆ เช่น ระเบียบเทพนพเคราะห์ ที่นำความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ที่มีเทพประจำวันคอยคุ้มครองอยู่ ระเบียบนาง สงกรานต์ ระเบียบแม่โพสพ ฯลฯ ตลอดจนการสร้างละครเกี่ยวกับเทพเจ้าที่มีการจับเป็นตอนสั้น ๆ นำเสนอ เช่น ละครเบิกโรง เรื่อง พระไพศรพณ์ เทพเจ้าแห่งธัญญา โดยเป็นผลงานการประพันธ์บทของอาจารย์เสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระไพศรพณ์ เทพเจ้าแห่งธัญญาชาติ ได้รับพระบัญชาจากพระอิศวรให้ลงมาจุติยังโลกมนุษย์ เพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์และสัตว์ที่กำลังทุกข์ยากจากเรื่องอาหารการกิน พระองค์จึงจุติในรูปของเทพสตรีนามว่า พระโพสพ มือถือรวงข้าวโปรยปรายเมล็ดข้าวไปสู่ท้องนาท้องไร่ เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

การสร้างสรรคการแสดงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องเทพเจ้ายังคงมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนไทยผ่านทางงานนาฏกรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และยังสามารถพัฒนาต่อไปตามปัจจัยการเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าของการวิจัยที่มีการศึกษาค้นคว้าในมุมมองที่น่าสนใจมานำเสนอและเผยแพร่สู่สาธารณชน

ในโอกาสต่าง ๆ ดังปัจจุบันที่มีการแข่งขันในด้านวิชาการ บุคลากรในวงการนาฏศิลป์ มีการคิดประดิษฐ์ชุดสร้างสรรค์การแสดงเพื่อพัฒนาตนเองในเชิงวิชาการ ก็ได้มีการหยิบบริบทของเทพเจ้าในแง่มุมที่ยังไม่เคยปรากฏในวงการมาสร้างสรรค์เป็นชุดการแสดงหลากหลาย ดังที่ นิติพงษ์ หับทิมหิน (Tubtimhin, 2018) ได้สร้างการแสดงชุด พระศิวงสงสรัง ที่ได้แนวคิดและแรงบันดาลใจจากการศึกษาบทพระราชนิพนธ์เรื่อง รามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่กล่าวถึงการแต่งองค์ทรงเครื่องของตัวละครที่เป็นเทพเจ้าสูงสุดในวรรณกรรมรามเกียรติ์คือ พระอิศวร หรือพระศิวะก่อนที่จะเสด็จไปปราบอสูรตรีบุรุษ นอกจากนี้ยังมีชุดร่ายสงสรังพระอินทร์ ซึ่งเป็นนาฏยประดิษฐ์ของ ดร.ชวลิต สุนทรานนท์ ที่เป็นการร่ายสงสรังทรงเครื่องของพระอินทร์แปลงในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุดพรหมาศ โดยมีส่วนตอนของการอาบน้ำ การพรมเครื่องหอม การแต่งกาย ตลอดจนอาวุธและพาหนะที่แสดงอัตลักษณ์ของพระอินทร์ (Panseng, 2018) โดยชุดการแสดงที่มีตัวละครเทพที่เกิดขึ้นใหม่นั้น เป็นการสร้างสรรค์ที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อจากคติที่หลากหลาย ทั้งจากคติดั้งเดิมและคติทางศาสนาโดยผ่านการเรียงร้อยเป็นวรรณคดีมาสู่บทนาฏกรรมการแสดง หากเป็นการแสดงในรูปแบบราชสำนัก เช่น การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ก็ยึดจารีตแบบแผนที่สัมพันธ์สอดคล้องกับคติของศาสนาฮินดู ในขณะที่การแสดงละครแบบต่าง ๆ ที่นำเรื่องราวมาจากชาดกและตำนานที่มุ่งเน้นความบันเทิง สนุกสนานตามเทศกาล ประเพณีนั้นจึงมีความสัมพันธ์กับทางพุทธศาสนาและคติความเชื่อดั้งเดิม วรรณคดีจึงเป็นขุมทรัพย์ที่สำคัญที่จะนำไปสู่การต่อยอดสร้างสรรค์นาฏกรรมที่เกี่ยวกับตัวละครเทพและสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยที่ยังคงต้องการสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่สื่อสารเป็นรูปธรรมในรูปแบบของการแสดง

ข้อเสนอแนะการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเรื่องเทพในนาฏกรรมแบบภาพรวมแสดงให้เห็นที่มาและบทบาทของเทพในนาฏกรรมที่ถูกกำหนดมาจากคติความเชื่อ ยังมีประเด็นที่ควรต้องศึกษาได้แก่อัตลักษณ์และการแสดงเฉพาะตัวของเทพที่ปรากฏในนาฏกรรมประเภทต่าง ๆ เพื่อให้ได้รายละเอียดในเชิงลึกของเทพแต่ละองค์ไว้เป็นฐานข้อมูลทางวิชาการนาฏกรรม

เอกสารอ้างอิง

- Bunditpatanasilpa. (2017). *100 year memorial Kru Arkhom Sayakhom*. Nonthaburi: Thaipoom publishing.
- Chueinta, S. (2001). *An analysis study of the role of Indra in Lanna Pannasa-Jataka* (Master's Thesis). Chaing Mai University, Chiang Mai.
- Jongda, S. (2021, July 17). *Interview by B. Anyapho*. [Tape recording], Soi Bangwag 138, Bangkae, Bangkok.
- Panseng, C. (2018). *Long Song Dance: God Indra*. (Bachelor's Thesis). Bunditpatanasilpa Institute, Bangkok.
- Poonpipat, N. (2019). Gods in thai literature: Roal of creator and destroyer. *Ganesha Journal*, 15(2), 69-82.
- Sangthong, J. (2019). Mythology and World Views of Greek Society. *Journal of Philosophy and Religion, Khon Kaen University*, 4(2), 108.
- Sathienkoset. (2008). *Som Ya Pi Than Ramakien*. Bangkok : Siam.
- Thongaram, K. (2015). The Script Making of Thai Mask play of Fine Arts Department. *Journal of Fine and Applied Arts, Khon Kaen University*, 7(2), 107-130.
- Tubtimhin, N. (2018). *Long Song Dance: The Bathing of Lord Shiva*. Retrieved from http://rdedu.bpi.ac.th/research/myfile/BPI20190625094522_4Nitipong.pdf
- Vingwon, S. (2012). *Literature of the Performing Arts*. Bangkok : Saksopha.
- Virulrak, S. (2004). *Principles of periscope dance*. Bangkok : Dansutha.
- Yupho, D. (1988). *Dance Theater Arts or Thai Dramatic Arts Guide*. Bangkok: The Fine Arts Department.